

بررسی نقش گردشگری در بهبود شاخص‌های سرمایه اجتماعی سکونتگاه- های روستایی (روستاهای هدف گردشگری شهرستان پاوه)

مسعود صفری علی‌اکبری^۱

استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۱

چکیده

گردشگری روستایی به عنوان یکی از اشکال گردشگری، خصوصاً در کشورهای در حال توسعه دارای ظرفیت زیادی است و باید آن را به عنوان ابزار بالقوه مهمی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی به حساب آورد. بنابراین گردشگری می‌تواند جهت توسعه برخی شاخص‌ها موثر باشد. شاخص‌های سرمایه اجتماعی نمونه بارز این موضوع هستند. هدف این تحقیق بررسی نقش گردشگری در بهبود شاخص‌های سرمایه اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات میدانی با استفاده از ابزار پرسش‌نامه است. حجم نمونه ۳۸۴ نفر محاسبه و پرسشگری در سطح سه روستای هدف گردشگری شهرستان پاوه (روستاهای حجیج، خانقاه و شمشیر) انجام شد. نتایج نشان داد که گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی نقش داشته است و شاخص‌ها در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ قرار دارد. مقدار میانگین کل شاخص‌ها (۳/۵۶) نشانگر میزان این تاثیر است. تنها شاخص تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی با میانگین ۲/۵۵، نقش بسیار کمی از گردشگری پذیرفته است. آزمون آنووا نشان داد که بین روستاها از نظر شاخص‌های سرمایه اجتماعی با توجه به نقش گردشگری تفاوت وجود دارد. بیشترین تفاوت مربوط به روستای شمشیر با میانگین ۳/۶۰ است. میانگین شاخص تمایل مردم به ورود گردشگر برابر با ۳/۸۹ است که نشانگر نگرش مثبت مردم به گردشگران است. آزمون هبستگی نیز نشان می‌دهد با افزایش تمایل مردم به ورود گردشگر به روستا، شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیز بهبود پیدا می‌کند.

کلمات کلیدی: گردشگری، سرمایه اجتماعی، روستاهای هدف گردشگری.

مقدمه

سرمایه اجتماعی اگر چه موضوعی پرمنافشه است و در باره ابعاد مفهومی آن نیز توافق کاملی وجود ندارد، اما می‌توان سه عنصر اعتماد اجتماعی، وجود و حضور مجموعه معینی از هنجارها که اساساً شامل عناصری از قبیل ادای تعهدات، صداقت و ارتباطات دو جانبه است و همچنین گسترش شبکه‌های اجتماعی را از اجزا و عناصر اصلی آن دانست (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۱). در نظریه‌های متاخر نیز عمدتاً بر دو عنصر اصلی این مفهوم یعنی اعتماد میان اعضای اجتماع و مشارکت در سازمان‌های اجتماعی تاکید شده است (چلبی و مبارکی، ۱۳۸۴: ۶) و معمولاً شاخص‌های سرمایه اجتماعی به دو شکل منفی و مثبت سنجیده می‌شوند (فاضل و میری آشتیانی، ۱۳۸۷: ۹۶). تجربیات گذشته به وضوح نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی یکی از ارکان اصلی پایداری اجتماعی است (توانا و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۷) لذا توجه به این موضوع بسیار مهم است. از موضوعاتی که سرمایه اجتماعی تحت تاثیر آن می‌تواند قرار بگیرد، گردشگری است.

امروزه گردشگری بعد از صنعت نفت و خودروسازی به سومین صنعت بزرگ دنیا به منظور ایجاد درآمد و اشتغال در جهان تبدیل شده است. (d'Hautserre, 2000: 33). گردشگری از مهمترین عوامل عمران ناحیه‌ای و فعالیتی متعادل کننده است که موجب توسعه اقتصادی در سطح منطقه‌ای شده و توزیع عادلانه درآمد و همچنین افزایش سطح اشتغال را به دنبال دارد (بهرامی، ۱۳۸۹: ۱۷۶). البته اهمیت صنعت گردشگری بسیار بیشتر از رشد اقتصادی و اشتغال زایی در سطح جهانی است. چنانچه از این صنعت می‌توان برای حفظ و افزایش فرصت‌های مناسب آتی، افزایش آگاهی مردم از طریق شناسایی فرهنگ‌های خاص و ترویج آنها و حتی برای کاهش تنش‌های سیاسی استفاده کرد (Tosun, 2001: 291). از جمله مسائل تاثیرگذار دیگر گردشگری، سرمایه اجتماعی است. در حقیقت توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های انسانی می‌تواند در کاهش یا افزایش شاخص‌های سرمایه اجتماعی و کیفیت آنها موثر باشد؛ چرا که گردشگری از نظر اجتماعی تحولات و تغییرات گسترده‌ای را می‌تواند در بخش‌های مختلف مشارکتی، توانمندسازی، ایجاد نهادهای مردمی، اعتمادسازی و... به وجود آورد (Castillo-Manzano et al. 2011: 1086). با توجه به جایگاه گردشگری و نقش آن در شاخص‌های مختلف ضرورت آن وجود دارد که نقش آن در شاخص‌های سرمایه اجتماعی بررسی شود.

استان کرمانشاه از نظر گردشگری تاریخی و طبیعی دارای توانمندی‌های گسترده‌ای است. بخشی از این ظرفیت‌ها در سکونتگاه‌های روستایی وجود دارد. سه روستای حجیج، خانقاه و شمشیر شهرستان پاوه^۱ که جز روستاهای هدف گردشگری نیز هستند، در زمره نواحی روستایی قرار دارند که سالانه گردشگران زیادی را جذب می‌نمایند و گردشگری به عنوان یک عامل اقتصادی مهم، نقش بارزی در اقتصاد آنها ایفاء کرده است. بر این اساس با توجه به جایگاه گردشگری در اقتصاد این روستاها ضرورت آن وجود دارد که از نظر تاثیرات اجتماعی نیز این موضوع بررسی شود؛ چرا که توسعه بهتر گردشگری، نیازمند توسعه در تمامی بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی

^۱ . Paveh County (villages of Hajij, Khanqah and Shamshir)

است. سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم بسیار مهم از جمله این اولویت‌ها است. در این تحقیق نقش گردشگری در بهبود شاخص‌های سرمایه اجتماعی در سکونتگاه‌های روستایی هدف گردشگری بررسی شده است. به عبارت دیگر اینکه گردشگری چه نقشی در سرمایه اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی داشته است و میزان آن چگونه بوده است از نکات مهم و قابل تاکید در حوزه گردشگری روستایی می‌باشد.

مبانی نظری

گردشگری

گردشگری عبارت است از حرکت اشخاصی که به مکان‌هایی غیر از مکان‌هایی معمول زندگی شان مسافرت می‌کنند؛ به شرطی که بیش از یکسال اقامت نکنند، این مسافرت‌ها برای گذراندن اوقات فراغت، تجارت و یا دیگر اهداف انجام می‌شود. کمیسیون آمار سازمان ملل در سال ۱۹۹۳ به توضیح سازمان تجارت جهانی (WTO)^۱ این تعریف را پذیرفته است (منصوری، ۱۳۸۱: ۱۲). گردشگری به عنوان یکی از منابع درآمد و ایجاد اشتغال در سطح ملی می‌تواند رهیافتی برای توسعه اقتصادی در قلمرو ملی باشد. گردشگری به خصوص در زمانی که سود فعالیت‌های دیگر بخش‌های اقتصادی در حال کاهش باشد، جایگزین مناسبی برای آنها و راهبردی برای توسعه است. بر این مبنا دلیل اصلی توسعه گردشگری غلبه بر پایین بودن سطح درآمد و ارائه فرصت‌های جدید شغلی و تحولات اجتماعی در جامعه محلی است و می‌تواند امیدهایی را برای کاهش فقر به خصوص در نواحی که به نحوی دچار رکود اقتصادی شده‌اند فراهم آورد (پاپلی یزدی، ۱۳۸۶: ۲۵). بنابراین گردشگری پدیده‌ای است چندوجهی که برنامه‌ریزی آن نیز مستلزم تامل در ابعاد گوناگون آن است. هفت عامل کلیدی برای گردشگری به عنوان یک راهبرد توسعه در کشورهای در حال توسعه مطرح است که عبارت‌اند از: توزیع درآمد، آزادی تجارت و حذف انحصارات، استمرار رشد تقاضا، هزینه‌ها، اشتغال، منزلت اجتماعی-سیاسی و در نهایت گردشگری هدفمند (حسینی و محمدی، ۱۳۹۱: ۳۶). با توجه به مزایای ذکر شده گردشگری از نظر اقتصادی و اجتماعی به عنوان یک صنعت جهانی، از نظر مکانی این صنعت اشکال مختلفی دارد که یکی از بارزترین و مردمی‌ترین آنها، گردشگری روستایی است. تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جهان طی سده‌های اخیر بویژه در زمینه افزایش جمعیت، گسترش شهرنشینی، توسعه راه‌های ارتباطی و وسایل حمل و نقل، افزایش اوقات فراغت و بهبود رفاه اجتماعی منجر به توسعه گردشگری در نواحی روستایی یا گردشگری روستایی^۲ شد. البته گردشگری روستایی به عنوان یک فعالیت اجتماعی در نیمه قرن ۱۸ در انگلستان و اروپا ظاهر گردید. قبل از آن نیز نواحی روستایی مورد استفاده فعالیت‌های تفریحی قرار گرفت، اما محدود به اشراف، درباریان و اقبشار خاص بود (Sharpley, 1997: 47). گردشگری روستایی یکی از انواع گردشگری است که شامل کلیه فعالیت‌های گردشگری در محیط روستایی با توجه به فرهنگ و بافت سنتی روستایی، هنر و صنایع روستایی، آداب و رسوم سنتی که در برگیرنده گردشگری کشاورزی، گردشگری سبز، گردشگری مزرعه‌ای و گردشگری غذایی و شکار است (قادری، ۱۳۸۳: ۲۲). امروزه نیز توسعه گردشگری روستایی و جوامع

^۱ World Trade Organization

^۲ Rural Tourism

محلی به دلیل جهانی شدن و پیش بسوی دهکده جهانی رفتن اهمیت روز افزونی یافته است؛ چرا که جهانی شدن فرهنگ‌های سنتی، آداب و رسوم قدیمی و فولکلورهای جوامع سنتی را از بین می‌برد و بدین دلیل این ویژگی‌ها در شهرها کم رنگ شد و تنها جایی که می‌تواند حافظ این سنت‌ها باشد، محیط‌های روستایی و دهکده‌های قدیمی است (رضوانی، ۱۳۸۷: ۴۷).

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی عمدتاً مبتنی بر عوامل فرهنگی و اجتماعی است. وجوه گوناگون پیوندها، همکاری، اعتماد متقابل و ارتباطات میان اعضای یک شبکه موجب تحقق اهداف اعضاء می‌شود. علاوه بر این سرمایه اجتماعی برای برنامه‌های توسعه توفیق آفرین است. وجود سرمایه اجتماعی، بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی، اقتصادی و فیزیکی است و برعکس نبود سرمایه اجتماعی، اثربخشی سایر سرمایه‌ها را در دستیابی به توسعه منتفی می‌کند و بدون سرمایه اجتماعی، طی کردن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و مشکل می‌شود. پذیرش این مفهوم به عنوان یک نوع سرمایه در سطح مدیریت کلان توسعه می‌تواند شناخت جدیدی را از سیستم‌های اقتصادی - اجتماعی ایجاد کرده و برنامه ریزان را در هدایت بهتر جامعه به سمت توسعه یاری رساند (Rahn, 1997: 1002).

مفهوم سرمایه اجتماعی طور غیرمستقیم در نظریه‌های جامعه‌شناسان کلاسیک چون دو توکویل (۱۸۳۱) و سپس شصت سال بعد در کار جامعه‌شناس فرانسوی امیل دورکیم (۱۹۳۳) مطرح شده است. این مفهوم را می‌توان در آثار بسیاری از جامعه‌شناسان کلاسیک در مفاهیمی از قبیل اعتماد، هم‌بستگی و انسجام اجتماعی، هنجارها و ارزش‌ها مشاهده کرد (Carpiano, 2007: 641). بانک جهانی سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای می‌داند که حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر روی کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است و تجارب این سازمان نشان داده است که این پدیده تأثیر قابل توجهی بر اقتصاد و توسعه کشورهای مختلف دارد (Kleinhans, 2009: 631).

کلمن جامعه‌شناس آمریکایی، تعامل اجتماعی را به عنوان شکلی از مبادله در نظر گرفته است و سرمایه اجتماعی برای او وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر و برای کسب سود است. نتیجه اینکه او بر سودمندی سرمایه اجتماعی تأکید می‌ورزد. و آن را منبعی برای همکاری، روابط دو جانبه و توسعه اجتماعی می‌داند. اشکال سرمایه اجتماعی از دیدگاه کلمن شامل تعهدات و انتظارات، ظرفیت بالقوه اطلاعات، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی موثر، روابط اقتدار و سازمان اجتماعی انطباق پذیر هستند (سوری، ۱۳۹۳: ۵۳). مفهوم سرمایه اجتماعی برای کلمن وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر است. (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۹۴).

می‌توان نظریه‌های سرمایه اجتماعی را به چهار دیدگاه عمده زیر دسته‌بندی نمود: ۱- دیدگاه اجتماع‌گرایی: که سازمان‌های محلی چون کلوب‌ها، مؤسسات و گروه‌ها را بستر ایجاد سرمایه اجتماعی می‌داند. ۲- دیدگاه شبکه‌ای: بر اهمیت روابط افقی و عمودی بین مردم و روابط درونی و بیرونی مؤسسات و گروه‌های اجتماعی تأکید دارد. ۳-

دیدگاه نهادی: معتقد است مسیر زندگی شبکه‌های اجتماعی و جامعه مدنی عمدتاً نتیجه فضای سیاسی، قانونی و نهادی جامعه است. ۴- دیدگاه‌های هم افزایی: تلاش می‌کند که کارهای قوی برآمده از دیدگاه‌های شبکه‌ای و نهادی را با هم تلفیق نماید و تعریف بانک جهانی از سرمایه اجتماعی نیز بر همین تلاش استوار است. (شریفیانی ثانی، ۱۳۸۰: ۸). صاحب نظران هشت عنصر مهم سرمایه اجتماعی را بدین شرح مطرح کرده‌اند: مشارکت در اجتماع محلی، کنش‌گرایی در یک موقعیت اجتماعی، احساس اعتماد و امنیت، پیوندهای همسایگی، پیوندهای دوستی و خانوادگی، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها، بها دادن به زندگی و پیوندهای کاری (توکلی و تاخبخش، ۱۳۸۷: ۱۴۶).

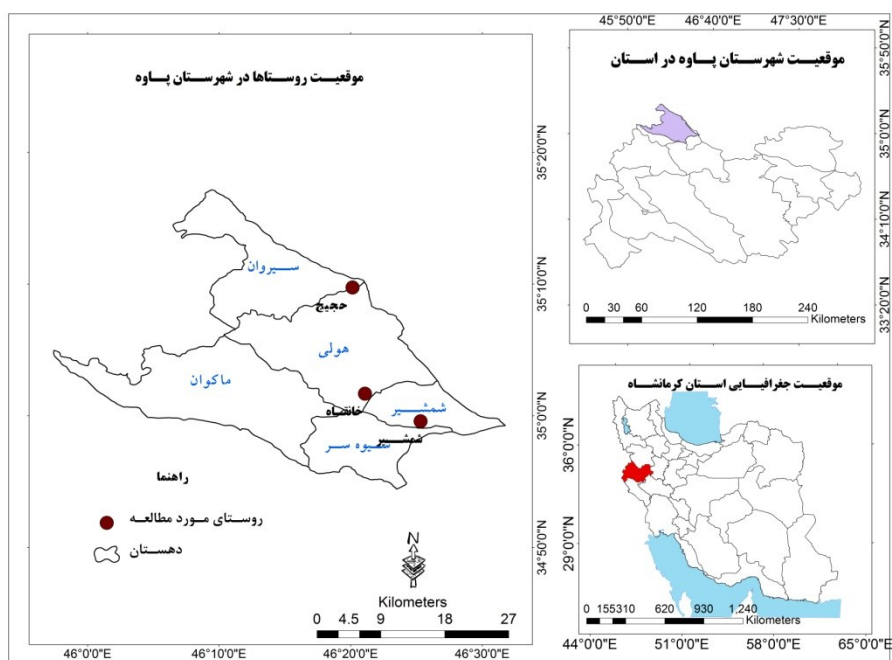
تحقیقاتی زیادی در زمینه سرمایه اجتماعی انجام شده است. در اینجا تنها به چند نمونه در چند سال گذشته اشاره می‌شود. سینگلا (۲۰۱۴) به بررسی اثرات مثبت و منفی فرهنگی اجتماعی گردشگری پرداخته و نشان می‌دهد گردشگری بر سرمایه اجتماعی موثر بوده و می‌تواند ویژگی‌های مختلف مشارکت، اعتماد، توانمندسازی و... مردم را بهبود بخشد. لپ (۲۰۱۶) نشان داد که تاثیرات مثبت گردشگری بیشتر از اثرات منفی آن است. از جمله این تاثیرات مثبت بهبود وضعیت سرمایه اجتماعی جامعه میزبان است. هوانگ و استوارت (۲۰۱۶) به بررسی بهبود سرمایه اجتماعی در ارتباطات شخصی تاکید داشته‌اند. آنها ذکر می‌نمایند که اقدامات جمعی در حوزه‌های اقتصادی از جمله گردشگری می‌تواند به بهبود شاخص‌های سرمایه اجتماعی کمک نماید. نانکو (۲۰۱۷) نتیجه گرفت که گردشگری در بهبود ارتباطات صادقانه و بهبود برخی شاخص‌ها در جامعه میزبان موثر بوده است. علاوه بر این تحقیقاتی بسیاری به تاثیرگذاری سرمایه اجتماعی بر رشد و توسعه گردشگری و همچنین برعکس آن اشاره کرده‌اند (Dritsakis, 2004; Lee & Chang, 2008; Tang, 2011). حبیبی (۱۳۹۵) در پژوهش خود سه شاخص اعتماد، انسجام و مشارکت را تاکید کرده‌اند و این شاخص‌ها را در ورود گردشگر به شهر موثر دانسته‌اند. اصلانی و همکاران (۱۳۹۷)، ۱۲ شاخص اطلاعات و آگاهی، پذیرش تفاوت‌ها، احساس امنیت، فعالیت گروهی، مشارکت در اجتماع محلی، توانمندسازی، حس اعتماد، شبکه‌های حمایتی، ارزش‌ها و هنجارهای جمعی، حس تعلق، پیوندهای همسایگی و بهره دادن به زندگی را در نظر گرفته‌اند. ابراهیم پور و همکاران (۱۳۹۶) نشان دادند گردشگری توانسته سرمایه اجتماعی جامعه محلی را با خود همراه سازد و سرمایه اجتماعی با اثر میانجگری گردشگری بر افزایش مشارکت موثر بوده است. در بررسی رازقی مله و ابراهیمی (۱۳۹۷) با افزایش میزان سرمایه اجتماعی، میانگین توسعه پایدار گردشگری افزایش می‌یابد. آزادخانی و همکاران (۱۳۹۷) نشان دادند که گردشگری در بهبود شاخص‌های اجتماعی از جمله سرمایه اجتماعی موثر بوده و این تاثیرگذاری زمینه فعالیت‌های بیشتر شهروندان و مشارکت آنها را سبب شده است. نعیمی و همکاران (۱۳۹۷) نشان دادند که پایداری محیط زیستی گردشگری اثر میانجی بر رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان مورد مطالعه دارد.

روش تحقیق بر مبنای هدف توصیفی-تحلیلی و از نوع کاربردی و بر اساس روش کمی و پیمایشی است. ابزار اصلی تحقیق، پرسش‌نامه محقق ساخته است که روایی آن توسط کارشناسان و خبرگان انجام شد. پایایی آن نیز از طریق ضریب آلفای کرونباخ مورد تایید قرار گرفت که برای بخش‌های مختلف پرسش‌نامه مقدار بالای ۰/۷۴ به دست آمد. جامعه آماری این تحقیق را مردم سه روستای حجیج، خانقاه و شمشیر تشکیل داده‌اند. جمعیت این سه روستا بر اساس آخرین سرشماری (۱۳۹۵) بالغ بر ۳۸۴۸ نفر بوده که بر این اساس حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران بالغ ۳۸۴ نفر

محاسبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از نرم افزار SPSS بهره گرفته شد. در انتخاب شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیز سعی شده است که از مواردی استفاده شود که در تحقیقات گذشته بر روی آنها بیشتر تاکید شده است.

منطقه مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه این تحقیق سه روستای گردشگری حجیج، خانقاه و شمشیر در شهرستان پاوه در استان کرمانشاه می‌باشد. از جمله روستاهای گردشگری استان کرمانشاه می‌توان به قوری قلعه، رمقان، چرمه، فش، هجیج، شمشیر، خانقاه، پیران، هرسم، سرخه دیزه، کندوله، شالان، نجویران، انجاورود گلین و حریر^۱ اشاره نمود که سه روستا از موارد ذکر شده در شهرستان پاوه قرار دارند. جمعیت سه روستای حجیج، خانقاه و شمشیر بر اساس آمار سال ۱۳۹۵، به ترتیب برابر با ۳۲۱، ۱۳۰۵ و ۲۲۲۲ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این روستاها دارای جاذبه‌های تاریخی و طبیعی متنوعی هستند که سالانه گردشگران زیادی را به سوی خود جذب می‌نمایند. این روستاها به واسطه همین جاذبه‌های متنوع از جمله صنایع دستی، آداب و رسوم، جنگل‌ها و طبیعت بکر، چشمه‌های کم نظیر، بافت و معماری پلکانی روستاها و جاذبه‌های تاریخی از مهمترین مقاصد گردشگری در طی سال‌های گذشته محسوب می‌شوند.

نقشه ۱- موقعیت سه روستای مورد مطالعه در شهرستان و استان کرمانشاه (ماخذ: سازمان نقشه برداری کشور، ۱۳۹۲)

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد که ۶۲ درصد (۲۳۸ نفر) از نمونه مورد مطالعه را گروه مردان و ۳۸ درصد (۱۴۶ نفر) را زنان تشکیل داده‌اند. همچنین بررسی نمونه در سطح روستاها نشان می‌دهد که روستای شمشیر ۲۲۱ نفر، روستای

^۱ Ghori Ghaleh, Ramghan, Chemeleh, Fash, Hajj, Shamsheer, Khangah, Piran, Hersam, Sorkkeh Dizeh, Kendoleh, Shalan, Najviran, Anjavervad Gelin and Harir

خانقاه ۱۳۰ نفر و روستای حجیج ۳۳ نفر مورد مطالعه متناسب با تعداد جمعیتشان قرار گرفته‌اند. بر این اساس توزیع نمونه در سطح روستاها بخوبی انجام شده است. این موضوع می‌تواند در تعمیم نتایج به تمامی روستاهای دیگر مفید و موثر باشد.

وضعیت موجود گردشگری سکونتگاه‌های روستایی

بررسی شاخص تمایل مردم به ورود گردشگر نشان می‌دهد که بیش از ۵۰/۳ درصد نسبت به این شاخص تمایل بسیار زیادی نشان داده‌اند. همچنین ۲۰/۸ درصد نیز گزینه زیاد را انتخاب کرده‌اند. میانگین این شاخص نیز به طور کلی برابر با ۳/۸۹ و بیشتر از میزان ملاک (۳) است. بنابراین شرایط این شاخص بسیار مناسب و مردم نسبت به ورود گردشگر استقبال نشان می‌دهند. همچنین در مورد شاخص وضعیت کنونی گردشگری روستاها نیز بیش از ۴۱/۱ درصد گزینه خیلی خوب و ۲۰/۱ درصد نیز گزینه خوب را انتخاب کرده‌اند. مابقی افراد نیز گزینه متوسط تا خیلی ضعیف را انتخاب نموده‌اند. با توجه به این نتایج و میانگین شاخص که برابر با ۳/۵۶ است. بایستی اینگونه تحلیل نمود که وضعیت گردشگری روستاها در سطح خوبی قرار دارد. البته به نظر می‌رسد که نسبت به سال‌های گذشته تغییراتی بسیاری به خود دیده و گردشگری در آینده می‌تواند شرایط مناسبتری را نیز داشته باشد.

جدول ۱- ارزیابی میزان تمایل مردم به ورود گردشگر و شرایط گردشگری روستاها

شاخص	خیلی کم (ضعیف)	کم (ضعیف)	متوسط	خوب (زیاد)	خیلی خوب (زیاد)	میانگین	انحراف معیار
تمایل به ورود گردشگر (درصد)	۱۰/۹	۹/۹	۸/۱	۲۰/۸	۵۰/۳	۳/۸۹	۱/۳۹
وضعیت گردشگری روستا (درصد)	۱۲/۲	۱۲	۱۴/۶	۲۰/۱	۴۱/۱	۳/۵۶	۱/۳۲

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

نقش گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی

در این بخش نقش گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی مورد سنجش و تحلیل قرار گرفته است. برای بررسی تک تک شاخص‌ها از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. نتایج حاصل از آزمون تی تک‌نمونه‌ای در سطح شاخص‌های بررسی شده (۱۵ شاخص سرمایه اجتماعی) در جدول (۲) حاکی از آن دارد که تمامی ۱۵ شاخص در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ قرار دارند. همچنین بررسی میانگین ۱۴ شاخص نشان می‌دهد که نقش گردشگری در وضعیت سرمایه اجتماعی مناسب بوده است؛ چرا که میانگین گزارش شده و اختلاف میانگین این ۱۴ شاخص بیشتر از حد ملاک یعنی ۳ بوده و همچنین حد بالا و پایین آنها نیز مثبت می‌باشد. مقدار T گزارش شده و حد بالا و پایین آزمون نیز این موضوع را تایید می‌نماید. تنها شاخصی که گردشگری بر روی آن تاثیری نداشته است، تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی بوده که دارای میانگین ۲/۵۵ و کمتر از مقدار ملاک است. بنابراین به طور کلی و با توجه به نتایج مجموع مقیاس (شاخص‌ها) که در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ قرار دارد و همچنین مقدار میانگین کل که برابر با ۳/۵۶ است می‌توان نتیجه گرفت که گردشگری توانسته است که شاخص‌های مختلف سرمایه اجتماعی را بهبود دهد. میانگین گزارش شده هر شاخص بخوبی این وضعیت را نشان می‌دهد.

جدول ۲- نقش گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی (آزمون تی تک نمونه‌ای)

میانگین	میانای آزمون = ۳			T		شاخص‌های سرمایه اجتماعی	
	فاصله اطمینان در سطح ۹۵ درصد	اختلاف از میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	درجه آزادی		
	حد بالا	حد پایین					
3/90	1/00	0/804	0/903	/000۰	383	17/8	مشارکت در اجتماع محلی
3/86	0/982	0/747	0/864	/000۰	383	14/4	امنیت اجتماعی
3/88	1/00	0/772	0/888	/000۰	383	15/1	احساس اعتماد
3/77	0/891	0/650	0/770	/000۰	383	12/5	پیوند دوستی و جمعی
3/63	0/771	0/494	0/632	/000۰	383	8/97	اهمیت و ارزش دادن به زندگی
3/53	0/659	0/403	0/531	/000۰	383	8/15	توانمندسازی
3/29	0/428	0/160	0/294	/000۰	383	4/31	ارزش‌ها و هنجارهای جمعی
3/67	0/798	0/545	0/671	/000۰	383	10/4	حسن تعلق به روستا
3/78	0/902	0/664	0/783	/000۰	383	12/9	تعاون و همیاری
3/57	0/694	0/461	0/578	/000۰	383	9/74	انسجام و همبستگی اجتماعی
3/80	0/923	0/681	0/802	/000۰	383	13/0	حمایت اجتماعی
3/41	0/545	0/293	0/419	/000۰	383	6/54	ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها
3/27	0/406	0/135	0/270	/000۰	383	3/93	دانش و اطلاع از روستا
2/55	-0/336	-0/548	-0/442	/000۰	383	-8/21	تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی
3/46	0/601	0/336	0/468	/000۰	383	6/96	هدف مشترک و فعالیت گروهی
3/56	0/592	0/532	0/562	/000۰	383	36/6	مجموع مقیاس

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

همبستگی بین تمایل مردم به ورود گردشگر با شاخص‌های سرمایه اجتماعی

یکی از موضوعات مهم برای اینکه نقش گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی بخوبی مشخص شود، بررسی رابطه بین میزان تمایل مردم به ورود گردشگر با شاخص‌های سرمایه اجتماعی بوده است. نتایج آزمون همبستگی بین میزان تمایل به ورود گردشگر با شاخص‌های سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که بین آنها رابطه معناداری در سطح کمتر از ۰/۰۵ وجود دارد. بررسی میزان همبستگی نیز بیانگر آن است که این رابطه مستقیم می‌باشد. در حقیقت با افزایش تمایل مردم به ورود گردشگر به روستای خود، میزان شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیز بهبود پیدا می‌کند. بنابراین بین گردشگری و شاخص‌های سرمایه اجتماعی رابطه قوی وجود دارد. در حقیقت به همان میزان که تمایل و استقبال مردم از گردشگران بیشتر باشد، به همان میزان نیز شاخص‌های سرمایه اجتماعی در روستاها بهبود می‌یابند و شرایط بهتری را کسب می‌نمایند.

جدول ۳- همبستگی شاخص‌های سرمایه اجتماعی با ورود گردشگر

شاخص‌های سرمایه اجتماعی	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معناداری
مشارکت در اجتماع محلی	۰/۲۴۵	۰/۰۰۳
امنیت اجتماعی	۰/۲۸۲	۰/۰۰۰
احساس اعتماد	۰/۲۶۹	۰/۰۰۲
پیوند دوستی و جمعی	۰/۲۳۴	۰/۰۰۹
اهمیت و ارزش دادن به زندگی	۰/۲۸۹	۰/۰۰۰
توانمندسازی	۰/۲۶۱	۰/۰۰۲
ارزش‌ها و هنجارهای جمعی	۰/۲۶۵	۰/۰۰۰
حسن تعلق به روستا	۰/۳۱۹	۰/۰۰۱
تعاون و همیاری	۰/۳۶۳	۰/۰۰۱
انسجام و همبستگی اجتماعی	۰/۳۲۴	۰/۰۰۱
حمایت اجتماعی	۰/۲۷۲	۰/۰۰۳
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها	۰/۳۲۶	۰/۰۰۰
دانش و اطلاع از روستا	۰/۲۹۷	۰/۰۰۰
تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی	۰/۳۰۸	۰/۰۰۰
هدف مشترک و فعالیت گروهی	۰/۳۳۶	۰/۰۰۲

ارزیابی تفاوت سرمایه اجتماعی روستاها از نظر نقش گردشگری

برای بررسی تفاوت معناداری سه روستای مطالعه شده از نظر تفاوت شاخص‌های سرمایه اجتماعی با توجه به نقش گردشگری از تحلیل واریانس (آنووا) استفاده شد تا مشخص شود که روستاهای بررسی شده، تفاوت معناداری در زمینه شاخص‌های سرمایه اجتماعی با یکدیگر دارند یا نه. در این بخش ابتدا در سطح شاخص‌ها آزمون آنووا گرفته شد و با توجه به اینکه تفاوت معناداری برای تک تک شاخص‌ها به دست آمد، تنها به نتایج آزمون مجموع شاخص‌ها در جدول اشاره شده است.

با توجه به نتایج به دست آمده در جدول (۴)، می‌توان اینگونه مطرح نمود هر ۳ روستای بررسی شده (حجیج، خانقاه و شمشیر) با توجه به سطح معناداری به دست آمده برای آنها، دارای تفاوت معناداری در زمینه ۱۵ شاخص سرمایه اجتماعی با توجه به نقش گردشگری هستند. به عبارت دیگر شاخص‌های سرمایه اجتماعی در این سه روستای هدف گردشگری با یکدیگر متفاوت است و حداقل یکی از آنها با پنج مورد دیگر تفاوت دارد. لذا می‌توان عنوان نمود که اختلافات بین روستاها در این زمینه احتمالاً برحسب تصادف نیست. یعنی شاخص مستقل بر روی شاخص‌های وابسته مورد مطالعه دارای اثری می‌باشند که چنین شرایطی را برای این سه روستا فراهم کرده است. بنابراین عدم تفاوت معنی‌دار روستاها در زمینه شاخص‌های ۱۵ گانه سرمایه اجتماعی رد و وجود اختلاف معناداری بین روستاها تایید می‌گردد.

جدول ۴- ارزیابی تفاوت سرمایه اجتماعی بین روستاها از نظر نقش گردشگری (آزمون آنووا)

شاخص	واریانس	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig
بین گروهی	۳/۱۰	۲	۱/۵۵			
درون گروهی	۳۱/۵	۳۸۱	۰/۰۸۳		۱۸۷	۰/۰۰۰
مجموع	۳۴/۶	۳۸۳	***			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

پس از مشخص شدن وجود تفاوت بین روستاها از نظر نقش گردشگری در شاخص‌های سرمایه اجتماعی، با توجه به اینکه استفاده از تحلیل واریانس نمی‌تواند مشخص نماید که این تفاوت‌ها بین کدام یک از گروه‌ها (روستاها) است. لذا برای مشخص نمودن اختلافات روستاها از نظر هر یک از شاخص‌ها، از آزمون دانکن استفاده گردید.

نتایج آزمون دانکن نشان داد که به لحاظ مشارکت در اجتماع محلی روستای شمشیر با میانگین ۴/۱۱ بهترین شرایط را دارا است. در حقیقت گردشگری بیشترین نقش را از نظر مشارکت در این روستا برجای گذاشته است. همچنین به لحاظ شاخص امنیت اجتماعی روستای خانقاه با میانگین ۴/۱۶، شاخص احساس اعتماد روستای شمشیر با میانگین ۴/۰۷، شاخص پیوند دوستی و جمعی روستای خانقا با میانگین ۳/۸۵، شاخص اهمیت و ارزش دادن به زندگی روستای خانقاه با میانگین ۳/۷۱۰۱، شاخص توانمندسازی روستای شمشیر با میانگین ۳/۵۷ و در زمینه شاخص ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی روستای خانقاه با میانگین ۳/۴۶ در رتبه‌های اول قرار گرفته‌اند. وضعیت روستاها بر اساس دیگر شاخص‌ها نیز در جدول (۵) گزارش شده است. تنها شاخص تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی دارای میانگین کمتر از ۳ برای تمامی روستاها است و مابقی شاخص‌ها برای روستاها بیشتر از ۳ بوده‌اند.

این موضوع نشانگر آن است که در زمینه شاخص تشکیل نهادهای مردمی در هیچ کدام از روستاها اقدام خاصی انجام نگرفته است. میانگین کلی شاخص‌ها نیز بیانگر آن است که روستای شمشیر با میانگین ۳/۶۰ در رتبه اول و روستای خانقاه با میانگین ۳/۵۶ و روستای حجیج با میانگین ۳/۲۷ در رتبه دوم و سوم قرار دارد. بنابراین گردشگری بیشترین نقش و تاثیر را در بهبود شاخص‌های سرمایه اجتماعی در روستای شمشیر داشته است.

جدول ۵- اختلافات معنادار بین روستاها از نظر شاخص‌های سرمایه اجتماعی (آزمون دانکن)

معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵	
محل	میانگین کل
تعداد نمونه	۳۳
مشارکت در اجتماع محلی	۳/۲۴
امینیت اجتماعی	۴/۰۹
احساس اعتماد	۲/۶۶
پیوند دوستی و جمعی	۳/۴۲
اهمیت و ارزش دادن به زندگی	۳/۱۲
توانمندسازی	۳/۱۵
ارزش‌ها و هنجارهای جمعی	۳/۳۶
حسن تعلق به روستا	۳/۸۱
تعاون و همیاری	۳/۰۶
انسجام و همبستگی اجتماعی	۳/۳۰
حمایت اجتماعی	۳/۳۳
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها	۲/۵۱
دانش و اطلاع از روستا	۳/۸۷
تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی	۲/۹۳
هدف مشترک و فعالیت گروهی	۳/۱۲
میانگین کل	۳/۲۷
خانقاه	۱۳۰
مشارکت در اجتماع محلی	۳/۷۰
امینیت اجتماعی	۴/۱۶
احساس اعتماد	۳/۸۸
پیوند دوستی و جمعی	۳/۷۳
اهمیت و ارزش دادن به زندگی	۳/۷۱
توانمندسازی	۳/۵۵
ارزش‌ها و هنجارهای جمعی	۳/۴۶
حسن تعلق به روستا	۳/۴۳
تعاون و همیاری	۳/۵۷
انسجام و همبستگی اجتماعی	۳/۳۱
حمایت اجتماعی	۳/۶۱
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها	۳/۳۴
دانش و اطلاع از روستا	۴/۰۲
تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی	۲/۶۸
هدف مشترک و فعالیت گروهی	۳/۲۱
میانگین کل	۳/۵۶
شمشیر	۲۲۱
مشارکت در اجتماع محلی	۴/۱۱
امینیت اجتماعی	۳/۶۵
احساس اعتماد	۴/۰۷
پیوند دوستی و جمعی	۳/۸۵
اهمیت و ارزش دادن به زندگی	۳/۶۶
توانمندسازی	۳/۵۷
ارزش‌ها و هنجارهای جمعی	۳/۱۸
حسن تعلق به روستا	۳/۷۹
تعاون و همیاری	۴/۰۱
انسجام و همبستگی اجتماعی	۳/۷۷
حمایت اجتماعی	۴/۰۴
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها	۳/۴۴
دانش و اطلاع از روستا	۳/۳۳
تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی	۲/۴۲
هدف مشترک و فعالیت گروهی	۳/۷۳
میانگین کل	۳/۶۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

نتایج نشان داد که سرمایه اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه تحت تاثیر گردشگری قرار دارند. به عبارت دیگر گردشگری در بهبود شاخص‌های سرمایه اجتماعی نقش بارزی ایفاء می‌نماید. شاخص‌های مختلف مشارکت در اجتماع محلی، امنیت اجتماعی، احساس امنیت، ارزش دادن به زندگی، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها، حسن تعلق به روستا و دیگر موارد همه بگونه‌ای تحت تاثیر نقش گردشگری بوده‌اند. بر این اساس در صورت فعال بودن گردشگری و وجود برنامه‌ریزی مطلوب، امکان تحولات مناسب را در زمینه سرمایه اجتماعی می‌توان انتظار داشت. گردشگری با توجه به چارچوب ساختاری و کارکردی خود توانسته است که شاخص‌های مختلف سرمایه اجتماعی در روستاهای هدف گردشگری را دچار تغییر کند و نتایج بیانگر آن است که تاثیرگذاری آن نیز مثبت بوده است.

بین روستاها تفاوت معناداری بین شاخص‌های مختلف وجود دارد. عوامل مختلفی می‌تواند در زمینه این تفاوت‌ها موثر باشد، ولی می‌توان به میزان ورود گردشگر، تفاوت مردم روستاها از نظر تمایل به ورود گردشگر، تعداد جاذبه‌های تاریخی طبیعی و متنوع روستاها، موقعیت روستاها و شهرت داشتن روستاها اشاره نمود. در واقع این عوامل سبب شده‌اند که بین روستاها از نظر نقش گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی تفاوت وجود داشته باشد. بیشترین تفاوت بین روستاها نیز مربوط به روستای شمشیر با میانگین ۳/۶۰ است که نشان می‌دهد این روستا با توجه به وضعیت گردشگری آن، بیشترین تاثیر را در زمینه شاخص‌های سرمایه اجتماعی پذیرفته است. سه شاخص

مشارکت در اجتماع محلی، احساس اعتماد و امنیت اجتماعی بیشترین امتیاز را از نظر تاثیرگذاری گردشگری متقبل شده‌اند و در حقیقت گردشگری بیشترین نقش را در این سه شاخص سرمایه اجتماعی بر جای گذاشته است. بررسی شاخص تمایل مردم به ورود گردشگر نشان داد که مردم تمایل زیادی به پذیرش گردشگر دارند. این موضوع خود می‌تواند یکی از نقاط قوت دار توسعه سرمایه اجتماعی باشد. از سوی دیگر همین نگاه مثبت مردم به جذب گردشگر سبب شده که شاخص‌های سرمایه اجتماعی در روستاهای هدف گردشگری بهبود یابد. بنابراین در صورتی که گردشگری در نقاط روستایی منطقه جدی‌تر دنبال شود، این شاخص می‌تواند وضعیت بهتری کسب نماید و در حقیقت گردشگری به عنوان یک عامل مهم و تاثیرگذار می‌تواند زمینه ساز تحولات اجتماعی گسترده‌ای از جمله شاخص‌های سرمایه اجتماعی باشد. مسلماً با تقویت چنین شاخصی، دیگر معیارهای توسعه روستایی از نظر اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی نیز تحت تاثیر آن قرار می‌گیرند.

متناسب با نتایج تحقیق چند پیشنهاد ارائه می‌شود. ۱- با توجه به تاثیر گردشگری در بهبود سرمایه اجتماعی، پیشنهاد می‌شود که طرح گردشگری بافت روستاهای منطقه تدوین و اجرایی شود. ۲- شاخص تشکیل انجمن و نهادهای حمایتی در بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی ضعیف بوده است. بنابراین بایستی به این شاخص اهمیت بیشتری داده شود. ۳- بین روستاها از نظر نقش گردشگری در سرمایه اجتماعی تفاوت وجود داشته است. پیشنهاد می‌شود که این موضوع دقیق‌تر در سطح روستاها بررسی شود. ۴- استفاده از اجتماعات محلی می‌تواند زمینه ساز توسعه گردشگری مناطق روستایی شود. ۵- با توجه به تمایل مردم به ورود گردشگر، پیشنهاد می‌شود انواع اقدامات علمی و اجرایی برای این موضوع انجام گیرد. ۶- با توسعه گردشگری روستایی در منطقه، امکان توسعه اقتصادی روستاها نیز وجود دارد؛ چرا که گردشگری بر بهبود سرمایه اجتماعی نقش داشته است. بنابراین پیشنهاد می‌شود به توسعه گردشگری در راستای تقویت اقتصاد روستاها تاکید بیشتری شود.

منابع

- ابراهیم پور، حبیب؛ بابایی، یاور؛ سخندان، الناز (۱۳۹۶). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت در توسعه گردشگری پایدار با نقش میانجی اثرات گردشگری (مطالعه موردی: شهر سرعین)، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۶(۲۲)، ۱۱۸-۱۴۳.
- آزادخانی، پاکزاد؛ حسین زاده، جعفر؛ سلیمی باوند پور، آذین (۱۳۹۷). بررسی اثرات اجتماعی - فرهنگی توسعه گردشگری شهری ایلام، جغرافیای اجتماعی شهری، ۱۲(۱)، ۱-۱۵.
- اصلانی، احسان؛ دهقان پور، محمد حسین؛ هدایت، هما (۱۳۹۷). سنجش شاخص‌های سرمایه اجتماعی در محلات بافت تاریخی شهر یزد، مطالعات محیطی هفت حصار، ۷(۲۵)، ۹۳-۱۰۵.
- بهرامی، رحمت‌الله (۱۳۸۹). بررسی قابلیت‌ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی در استان کردستان، چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافیدانان جهان اسلام دانشگاه زاهدان، نشر دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- پاپلی یزدی، محمد حسین (۱۳۸۶). گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، تهران: نشر سمت.
- توانا، مصطفی؛ نوریان، فرشاد؛ صوفی نیستانی، مینا (۱۳۹۵). شناسایی ابعاد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی در بافت‌های تاریخی و فرسوده شهر (نمونه مورد مطالعه: محله سیروس)، مجله هفت شهر، ۴(۵)، ۱۰۵-۱۱۶.

- توکلی، مرتضی؛ تاج بخش، کاظم (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل میزان سرمایه اجتماعی در مناطق شهری و روستایی مرزی سیستان، روستا و توسعه، ۲(۱۱)، ۱۴۳-۱۶۲.
- چلبی، مسعود؛ مبارکی، محمد (۱۳۸۴). تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان، جامعه‌شناسی، ۲۲(۱)، ۳-۴۴.
- حبیبی، فاتح (۱۳۹۵). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در تمایل به ورود گردشگر، مطالعه موردی شهرستان مریوان، مطالعات شهری، ۱۸(۴)، ۳۸-۵۰.
- حسینی، علی؛ محمدی، جلیل (۱۳۹۱). تحلیل قابلیت‌ها و تنگناهای گردشگری سلطانی به منظور برنامه‌ریزی راهبردی با استفاده از الگوی تحلیلی سوات، مجله مطالعات گردشگری، ۳۵(۱)، صص ۳۵-۴۹.
- رازقی مله، هادی؛ ابراهیمی، قربانعلی (۱۳۹۷). تحلیل رابطه علی سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهروندان شهر ساری)، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۷(۲۵)، ۷۱-۴۶.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷). توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، تهران: نشر دانشگاه تهران.
- سوری، علی (۱۳۹۳). سرمایه اجتماعی و رشد در ایران، پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۳(۲۱)، ۴۹-۶۴.
- شریفیان ثانی، محمد (۱۳۸۰). سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری، رفاه اجتماعی، ۲(۱)، ۵-۱۸.
- صیدایی، اسکندر؛ احمدی شاپورآبادی، محمدعلی؛ معین آبادی، حسین (۱۳۸۸). دیباچه‌ای بر سرمایه اجتماعی و رابطه آن با مولفه‌های توسعه اجتماعی در ایران، راهبرد یاس، ۲(۱۹)، ۱۸۸-۲۵۵.
- فاضل، رضا؛ میری آشتیانی، الهام (۱۳۸۷). آسیب‌های اجتماعی، نگاهی به آینده، مجمع تخصیص مصلحت نظام، تهران: پژوهشکده مطالعات استراتژیک.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). پایان نظم (سرمایه اجتماعی و حفظ آن)، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: نشر جامعه ایرانیان.
- قادری، زاهد (۱۳۸۳). اصول توسعه پایدار گردشگری روستایی، تهران: نشر سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۵، تهران: مرکز آمار ایران.
- منصوری، علی (۱۳۸۱). گردشگری و توسعه پایدار، رشد آموزش جغرافیا، ۶۳(۱)، صص ۴۳-۱۱.
- نعیمی، امیر؛ رضایی، روح الله؛ موسی پور، سیده کوثر (۱۳۹۷). تحلیل رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان استان خوزستان با تأکید بر نقش میانجی گردشگری، مدیریت سرمایه اجتماعی، ۵(۴)، ۵۲۳-۵۵۲.
- Brehm, J., Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*, 11(41), 999-1023.
- Carpiano, R. (2007). Neighborhood social capital and adult health: an empirical test of a Bourdieu-based model. *Health and Place*, 13(2), 639-655.
- Castillo-Manzano, J., López-Valpuesta, L., González Laxe, F. (۲۰۱۱). The effects of the LCC boom on the urban tourism fabric: The viewpoint of tourism managers. *Tourism Management*, ۳۲(۵), 1085-1095.
- d'Hauterres, A. (۲۰۰۰). Lesson in managed Destination competitiveness: The case of Foxwoods Casino Resort. *Tourism Management*, 21(5), 23-32.
- Dritsakis N. (2004). Tourism as a long-run economic growth factor: An empirical investigation for Greece using a causality analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.
- Guo, Y., Zhang, J., Zhang, Y., Zheng, C. (2018). Examining the relationship between social capital and community residents' perceived resilience in tourism destinations, *Journal of Sustainable Tourism*, 26(6), pp973-986.
- Hwang, D., Stewart W. (2016). Social Capital and Collective Action in Rural Tourism, *Journal of Travel Research*, 56(1), pp 81- 93.
- Kleinmans, R. (2009). Does Social Capital Affect Residents' Propensity to Move from Restructured Neighbourhoods?. *Housing Studies*, 24(5), 629-651.

- Lee, C., Chang, C. (2008). Tourism development and economic growth: a closer look at panels .
Tourism Management, 29(2), 180– 192.
- Lepp, A. (2007). Residents' attitudes towards tourism in Bigodi village, Uganda, Tourism
Management, 28(3), pp876-885.
- Nunkoo, R. (2017). Governance and Sustainable Tourism: What is the Role of Trust, Power and Social
Capital?, Journal of Destination Marketing and Management, 6(4), pp277-285.
- Sharpley, R. (1997), An Introduction to Rural Tourism, International Thomson Business Press, UK.
- Singla, M. (2014). A case study on socio-cultural impacts of tourism in the city of Jaipur, Rajasthan:
India, Journal of Business Management & Social Sciences Research, 3 (2), pp45-57.
- Tang, CF. (2011). Is the tourism-led growth hypothesis valid for Malaysia? A view from disaggregated
tourism markets. International Journal of Tourism Research, 13(3), 97–101.
- Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: the case of
Turkey, Journal of Tourism Management, 22(4) , pp289-303.